

Алимбеков. А.

ТУРК АДАБИЁТИ

(XIII-XVIII асрлар)

Адхамбек Алимбеков. “Турк адабиёти (XIII-XVIII асрлар)”. Тошкент, 2014

“Турк адабиёти (XIII-XVIII асрлар)” монографик тадқиқотда турк мумтоз адабиёти тарихида ўзига хос ўринга эга бўлган ижодкорлар ҳақида фикр юритилади. Ўрта асрлар турк адабиёти ўқув қўлланмаси илк бор яратилаётгани учун, муаллиф қисқача турк халқ адабиёти ҳақида ҳам маълумот беради. Ушбу монографик тадқиқот Тошкент Давлат Шарқшунослик институтида давлат илмий-техника дастурлари доирасида амалга оширилаётган Ф-1-139 «Шарқ халқлари адабиёти тарихи ва жанрлар типологияси» номли илмий-тадқиқот лойиҳаси асосида тайёрланди.

Бир китобда бутун турк мумтоз адабиёти намояндаларини камраб олиш имконияти йўқлиги туфайли, автор XIII-XVIII асрларга алоҳида умумий характеристика бериб, асосан ҳар бир асрда яшаган машҳур шоирлар ижоди хусусида фикр юритади.

Монографик тадқиқотни ёзишда турк адабий манбалари ва турк адабиётшунослари Ф. Кўпрулу, А. Қабоқли, А. Танпинар, С. Камол Қора Али ўғлининг, рус шарқшунослари акад. В. Гордлевский, А.В. Гарбузова, И.В. Боролина ва бошқа олимларнинг илмий тадқиқотларидан фойдаланилди.

Масъул муҳаррир — филология фанлари доктори, профессор

Абдурахим Маннонов

Тақризчилар - филология фанлари доктори, профессор

Қосимжон Содиков

филология фанлари доктори, профессор

Улфатхон Муҳибова

Мазкур монографик тадқиқот Тошкент Давлат Шарқшунослик институти Кенгашида кўриб чиқилган ва нашрга тавсия қилинган (30 октябрь 2014 йилдаги 3- сонли баённома)

©Тошкент давлат шарқшунослик институти, 2014

КИРИШ

Жуда қадим тарихга эга Шарқ адабиёти ўзининг бой адабий мероси билан жаҳон адабиёти тарихида алоҳида ўрин тутади. Шарқ бадиий оламида турк адабиётининг ўзига хос ўрни бор. Минг йиллардан бери ўзининг ёзув тарихига эга Шарқда турк адабиёти нисбатан ёшдир. Турк адабиёти тарихи ҳозирги туркларнинг авлодлари бўлмиш туркий ўғиз қабилаларининг Кичик Осиё ерларида (XI-XIII асрларда) ўтроқлашишидан бошланади.

Тарихий манбалардан маълумки, ўғиз қабилалари VI-VIII асрларда Марказий Осиёда яшаганлар ва мунтазам бошқа туркий қабилалар билан аралашиб жараёнида бўлган. VIII асрда Ўрта Осиёда, Сирдарё бўйларига кўчиб келган ўғиз қабилалари ислом динини қабул қилгач XI асрда салжуқийлар сулоласи бошчилигида Кичик Осиё ерларига бостириб кирадилар. Бу пайтда Кичик Осиёда Византия ҳукмронлик қиларди. Умуман туркий қабилалар VIII-X асрлардаёқ Кичик Осиё ерларида пайдо бўлиб, қарлуқлар, қипчоқлар Византия империясига қарши доимий уруш олиб борганлар. Қабилалардан бир қисми босиб олган ерларда жойлашар ва маҳаллий аҳолига қўшилиб кетарди ҳам. XI асрда Салжуқийлар сулоласи бошчилигидаги ўғизларнинг Кичик Осиё территориясига бостириб кириши ниҳоятда кучайди. Шундай қилиб пойтахти Константинополь бўлган Кичик Осиёдаги Византия империяси ўрнида иккита туркий давлат-- Донишмандийлар давлати (1067-1180) пойтахти Сивас шаҳри, пойтахти Конья бўлган Салжуқийлар давлати (1077-1307) пайдо бўлди. Кичик Осиёнинг шарқи-жанубида ва марказий қисмида жойлашган бу икки давлат XV асрнинг ўрталарида Византия империясининг тамоман емирилишида муҳим роль ўйнади.

Турк ёзма адабиёти манбаи халқ оғзида ижодидирким, унинг илдизи ўғизлар Кичик Осиёга келганини қўшимачи

бўлиб яшаган ерларга бориб тақалади. Турк адабиёти бошқа туркий халқлар маданияти билан ўзаро ҳамбарчас алоқада шаклланди. Туркий қабилалар илгаридан бири-бири билан узвий муносабатда бўлиб, умумтуркий маданий ёдгорликларни, қадимги турк ёзма ёдгорликларини яратдилар. Қадимги турк ёзма ёдгорликлари – Ўрхун-Энасой (VI-VIII асрлар) ёдномалари бунга мисолдир. Туркий қабилалар ўртасида ўзаро адабий, маданий алоқалар бўлган. Айрим образлар, сюжетлар деярли барча туркий халқлар оғзаки ижодида учрайди. Кейинчалик ҳар бир халқ адабиёти маълум ижтимоий-тарихий шароитда ўзига хос ривожланиш йўлидан борди. Мана шу ўзига хосликни, ҳар бир адабиётнинг тараққиёт тадрижини чуқур ўрганиш адабиётшуносликнинг вазифаларидандир. Адабий меросга бўлган муносабатга қараб турк адабиётшуносларини икки гуруҳга бўлиш мумкин.

Биринчилари, турк адабиёти бой адабий меросга эгаллигини таъкидлаб, ҳозирги замон турк адабиёти ўтмиш адабий анъаналарига суянган ҳолда ривожланаётганилигини айтсалар, иккинчи гуруҳ вакиллари ўтмиш турк адабиёти тақлид адабиётдир, асосан форс ва араб адабиётига тақлиддан бошқа нарса эмас, бу адабиёт давр ҳақида тўлиқ маълумот беролмайди дейишади ва ҳозирги адабиётдаги қусурларни ҳам адабий мероснинг заиф томонларини ўзлаштиришдан деб биладилар.

Жаҳон адабиёти тарихида адабий меросга нотўғри муносабатда бўлиш жузъий ҳол эмас. Бир вақтлар эронликлар, араблар, ҳиндлар ҳам ўз адабий меросга шундай муносабатда бўлган.

Ҳозирги вақтда адабий мерос ҳар томонлама жиддий ўрганилмоқда.

Турк адабиётшунослари адабиёт тарихини уч даврга бўладилар:

1. Туркларнинг ислом динини қабул қилгунигача бўлган давр. X асргача бўлган бу давр адабий мероси барча туркий

халқларга тегишли деб қараш керак.

2. Ислом дини қабул қилингандан сўнгги давр.

3. Янги давр, яъни Ғарб адабиёти намуналари таъсири сезила бошлагандан кейинги давр.

Булар ўз навбатида яна замона руҳидан келиб чиқиб бир қанча ном билан кичикроқ даврларга ажратилади.

Исломиятдан аввалги адабиётни иккига ажратиш мумкин:

1. Сўзли адабиёт

2. Ёзма адабиёт

Ислом дини қабул қилингандан сўнгги турк адабиёти учга бўлинган:

1. Ўтмиш даври адабиёти

2. Халқ адабиёти

3. Мумтоз турк адабиёти

Янги, Ғарб адабиёти ва санъати таъсири сезила бошлаган сўнгги учинчи давр, яратилган асарлар руҳидан, умуман замон талабидан келиб чиқиб олтига ажратилган:

1. Танзимот даври турк адабиёти

2. “Сарвати - фунун” адабиёти

3. “Фежри - Ати” адабиёти

4. Миллий адабиёт

5. Миллий мужодала даври адабиёти

6. Жумхурият даври турк адабиёти

Адабиётни даврлаштиришни нисбий тушуниш керак, чунки икки давр ўртасига “хитой девори” қўйиб бўлмайди. Турк адабиётшунослари турк халқ адабиётини мазмун моҳиятдан келиб чиқиб қуйидагига таснифлайдилар.

Аноним турк халқ адабиёти

Турк халқ адабиёти

Диний-тасаввуфий турк адабиёти

Ошиқ тарзи турк адабиёти